

UPPSALA
UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
och antik historia

Återbruket av bildstenar i romanska kyrkor på Gotland

Jeremy Hardy

Kandidatuppsats i arkeologi 15 hp, VT 2016
Campus Gotland
Handledare: Christoph Kilger

Abstract

Hardy, J. 2016. *Återbruket av bildstenar i romanska kyrkor på Gotland.*

Hardy, J. 2016. *The reuse of picture stones in Romanesque churches on Gotland.*

In the ongoing discussion about the gotlandic picture stones, there is a highly debated question if we can interpret their reuse in gotlandic churches as a ritual practice or not. Also, if the reuse was of ritual character, was it in order to oppress and humiliate an earlier faith? Or to redeem and initiate the old faith into Christianity, in a respectful manner towards the past?

This work focuses on the churches with Romanesque architecture since they are the closest kept monuments that could shed more light on the time period that spans on the transition from Viking age to Middle age Gotland. The aim of the thesis is to shed more light on the period when the first stone churches on Gotland were built as a manifestation of Christianity. It is of great interest here to question how the first stone church builders on Gotland looked upon their forefathers and their past.

Investigations of how picture stones are placed and reused in Romanesque churches have been made, with overviews of their context and dating. This in order to contribute to the ongoing debate about the reuse of picture stones. The discussion is completed by pointing out clear examples of meaningful use in accordance to the churches heavily symbolic room and space. The Romanesque churches were seen as representations of the temple of Jerusalem. Connecting the placing of picture stones to the value of these churches room and space, can result in interpretations of continuity and cultural process.

Keywords: Gotland, picture stones, Romanesque churches, practical use, symbolic action, Norse paganism, Christianity, imagination, process, new ideas

Kandidatuppsats i Arkeologi 15 hp.Handledare: Christoph Kilger.

© Jeremy Hardy

Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, Campus Gotland, Cramérgatan 3, 621 67 Visby, Sweden

Tack

Stort tack för inspiration och vägledning riktas till Alexander Andreeff, Christoph Kilger, Lars Kruthof och Per Widerström. Ett extra tack till Christoph Kilger och Per Widerström för ert tålamod och bidrag till ökad insikt och kunskap.

Innehåll

1. Inledning.....	5
<i>1.1. Problemformulering, frågeställningar och syfte.....</i>	<i>5</i>
<i>1.2. Källmaterial och avgränsning.....</i>	<i>6</i>
<i>1.3. Metod.....</i>	<i>7</i>
<i>1.4. Bildstenarna – En kort biografi.....</i>	<i>8</i>
2. Forskningshistorik	9
3. Teoretiska utgångspunkter.....	12
<i>3.1. Kyrkorna – Jerusalems tempel.....</i>	<i>12</i>
4. Presentation av materialet.....	14
<i>4.1. Bildstenar i helromanska kyrkor.....</i>	<i>15</i>
<i>4.2. Bildstenar i kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier.....</i>	<i>16</i>
<i>4.3. Bildstenar funna i romansk kontext från tidigare kyrka.....</i>	<i>17</i>
5. Slutdiskussion/tolkning.....	19
<i>5.1. Bildstenar i helromanska kyrkor.....</i>	<i>19</i>
<i>5.2. Bildstenar i kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier.....</i>	<i>21</i>
<i>5.3. Bildstenar funna i romansk kontext från tidigare kyrka.....</i>	<i>23</i>
6. Epilog.....	26
7. Sammanfattning.....	28
8. Litteraturlista.....	29
9. Appendix.....	32
<i>9.1. Bilaga 1.....</i>	<i>32</i>
<i>9.2. Bilaga 2.....</i>	<i>35</i>

1. Inledning

De gotländska bildstenarna är monument som kittlar fantasin. De bär på hemlighetsfulla budskap från öns forntida människor. Dessa budskap står öppna för oss idag att tolka utifrån olika infallsvinklar.

Traditionen att tillverka bildstenar i lätthuggen kalksten eller sandsten går tillbaka åtminstone till 400-talet e.Kr. och fortsätter över vikingatiden fram till 1100-talet. Bildstenarna har använts olika i olika tider, av olika människor. De har alla en historia, en egen biografi. De kan exempelvis ha rests som mindre gravstenar på järnåldersgravfält, eller som stora äreminnen vid mäktiga vikingagårdar. Idag är många av dem utställda på museum till glädje för historieintresserade besökare. Användningsområdena varierar. I denna uppsats riktas strålkastarljuset mot återbruket av bildstenar vid kyrkobyggen.

1.1. Problemformulering, frågeställningar och syfte

Detta arbete tar avstamp i en omtvistad fråga inom bildstensforskningen, i en debatt om bildstenarna har placerats sekundärt i kyrkorummen med en bakomliggande tanke, eller om de enbart är använda som byggstenar. Två ståndpunkter har intagits. Den ena är att bildstenarna placerats i kyrkorna av rituella skäl. Man har antingen velat lyfta upp eller bryta ner den gamla tron genom att föra in de gamla monumenten i de nya. Den andra är att bildstenarna helt enkelt använts som passande byggmaterial.

Denna diskussion har inspirerat till en egen problemformulering: Har bildstenar haft en meningsfull placering i förhållande till kyrkan som helig byggnad?

I förhoppningen att finna kontexter där rituellt återbruk sannolikt kan påvisas, har ytterligare en fråga ställts: Hur kan vi lyfta fram och belysa signifikativt, meningsfullt återbruk av bildstenar i kyrkorummen?

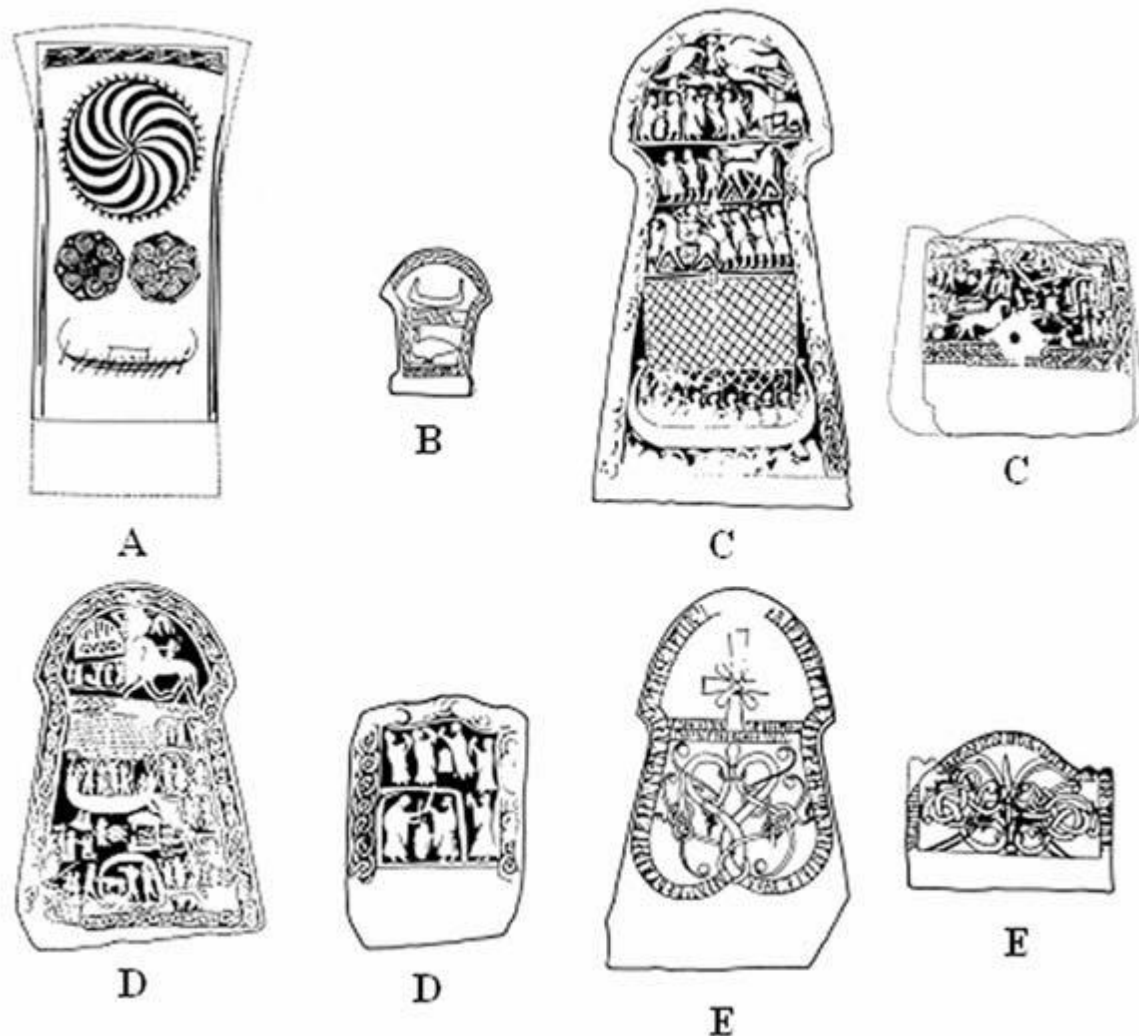
Av stort intresse för detta arbete är även att tillföra egna, nyanserade infallsvinklar till diskussionen om det rituella återbruket, i de fall där det sannolikt kan härledas. Kan återbruket sägas vara en handling för att lyfta upp eller förnedra den gamla tron? Att försöka nyansera denna fråga är av stor vikt om vi vill få en bättre insikt i övergångsperioden till kristen tid. Hur såg de människor som reste öns första stenkyrkor på sina förfäder? Dessa förfäder som en gång i tiden rest bildstenarna, ovetande om att de i framtiden skulle användas sekundärt, i kristna kyrkor. Återbrukade i ett helt annat sammanhang än det de ursprungligen var ämnade för.

Detta arbete syftar till att undersöka återbruket av bildstenar och att belysa meningsfullt återbruk i förhållande till kyrkorummet. Förhoppningen är att genom en undersökning och analys i mindre skala, kunna kasta ett skarpare ljus över handlingarna och tankarna bakom de tidigt kristna människornas återbruk av bildstenar i romanska kyrkor.

Det är viktigt att poängtera att det inte handlar om att försöka påvisa att allt återbruk måste ha en signifikativ, meningsfull karaktär. Givetvis behöver det ena inte utesluta det andra, och

givetvis finns det många exempel där man inte kan se annat än att stenarna brukats i egenskap av byggnadsmaterial. Det intressanta blir i denna uppsats att försöka fånga in de kontexter där ett signifikativt, meningsfullt återbruk skulle kunna spegla tankarna bakom detta handlande.

1.2. Källmaterial och avgränsning

Figur 1. Sune Lindqvists indelning av bildstenar i huvudgrupperna A-E. **A-sten** 400–500-tal. **B-sten** 500–600-tal. **C-D-stenar** 700–1000-tal. **E-sten** 1000-tal. (Lindqvist 1941, 1942). Efter Andreeff 2007.

Gällande bildstenarna som material så använder sig denna studie av Sune Lindqvists typologi **A-E**, med början på 400-talet och slut omkring 1100. Bildstenar från olika tidsperioder kommer att tas med i undersökningen, för att olika karaktärer av återbruk ska kunna diskuteras.

Denna uppsats består av både empiriska studier och litteraturstudier. Källmaterialet till förteckningen över gotländska kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier är hämtat från Gotlands Museums arkiv och Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister, samt samlingsverken

Sveriges Kyrkor – Gotlandsdelen (Curman & Roosval 1931, 1935, 1942, 1964) och *Gotlands Kyrkor* (Lagerlöf & Svahnström 1991). Detta källmaterial gäller även för tabellerna över bildstenarna, men kompletteras här även med Per Widerströms och Johan Norderängs databas över samtliga hittills funna bildstenar (*Bildstensdatabasen* 2016), Sune Lindqvists samlingsverk och kataloger *Gotlands Bildsteine 1 & 2* (Lindqvist 1941,1942), samt Nylén & Lamms samlingsverk och katalog *Bildstenar* (Nylén & Lamm 2003).

Detta arbete avgränsas till att undersöka kyrkor som har romansk arkitektur, eller rundbågestil som den även kallas. Perioden infaller omkring 1150 till omkring 1250 och är tiden då de första stenkyrkorna restes på Gotland. Genom dessa nya monument i sten manifesterades kristendomen på ön. Det är denna period som undersökningen vill belysa. Det sekundära återbruket av bildstenar i ljuset av denna manifestation är här av intresse. Kyrkor som har den senare gotiska arkitekturen, eller spetsbågestilen som den även kallas, har i detta arbete valts bort. Det gotiska skedet infaller från omkring 1250 till omkring 1400 och här kan återbruket ha gått i för många led för att kunna utröna hur de tidigt kristna människorna såg på sin tidigare tro och sina förfäder.

Avgränsningen har även gjorts på grund av det omfattande materialet, samt för att få en spetsigare infallsvinkel. Ingen tidigare forskning har skilt på det romanska och det gotiska skedet när de undersökt återbruket av bildstenar, vilket ofta har resulterat i att analyserna framstått som trubbiga och svårtolkade.

Källkritiska infallsvinklar på tidigare studier finner läsaren i forskningshistoriken och framför allt i slutdiskussionen.

I slutdiskussionen lyfts exempel fram som kan visa på meningsfullt återbruk. Det är viktigt att poängtera att det är i ett medvetet hypotetiskt ljus, som inte vill kasta skuggor över andra åsikter eller infallsvinklar.

1.3. Metod

För att kunna lokalisera vilka kyrkor som har bevarade romanska byggnadspartier, kommer en förteckning skapas där alla kyrkor från A till Ö står uppställda. Denna återfinns som bilaga i slutet av uppsatsen. Förteckningen ger en överblick av de kyrkor på Gotland som är helromanska och de som har kvarvarande romanska partier, som till exempel kor eller långhus. För att sedan kunna se var i kyrkorna bildstenar har påträffats kommer material att samlas in och sammanställas i tabeller. Tabellerna har en uppställning av placering, fyndkontext och typologi för att ge en överblick av materialet. Materialet kommer att analyseras genom att beskriva förekomsten av bildstenar och deras placering. Paralleller dras här till kapitel tre, där kyrkorummets betydelse och den kristna liturgin beskrivs. Analysen går ut på att göra återkopplingar till kyrkorummets betydelse, utifrån perspektivet att alla öns romanska kyrkor hade Jerusalems tempel som ideologisk förlaga och förebild. Genom att jämföra bildstenarnas placering med den kristna värdeladdningen i kyrkorummet, öppnar analysen upp för djupare analys och tolkning som sedan följer i uppsatsens slutdiskussion.

Då syftet i detta arbete bygger på att belysa meningsfullt, signifikativt återbruk, kommer i slutdiskussionen kontexter ringas in som kan anses vara betydelsefulla. Detta är ett försök till att ringa in det signifikativa på ett idiografiskt sätt. Det vill säga ett försök till att belysa enskilda,

unika bildstenar i anmärkningsvärda placeringar, för att sedan sätta in dem i ett större sammanhang. Denna detaljerade studie av bildstenar i romanska kyrkor kommer i slutdiskussionen även att sättas i perspektiv och i förhållande till tidigare forskning. Ett försök görs här till att ytterligare belysa den aktuella arkeologiska debatten.

1.4. Bildstenarna – En kort biografi

Traditionen att hugga, rista och resa bildstenar går tillbaka åtminstone till 400-talet e.Kr. och fortsätter över vikingatiden fram till 1100-talet. I skrivande stund är totalt 570 bildstenar kända (Widerström 2012: 33).

De tidiga stenarna har tolkats ha samband med döds Kult och gravritualer vilket framgår av att de rests på eller i anslutning till gravfält (Snaedal 2004: 57). Dessa äldre stenar hade ofta motiv av virvelhjul och roddskepp vilket kan kopplas till sol och döds Kulten som rådde innan asatron trätt i full kraft. De yngre stenarna från 700-talet och över vikingatiden ställdes längs vägar, vid broar, offer-och samlingsplatser, ofta i grupper om flera. Dessa stenar var förmodligen resta både till minne och ära för de döda och för att främja Kulten (Öhrman 2000:1). På de yngre stenarna ger bilderna av seglade skepp, hus, kläder, djur, vapen etc. oss kunskap om vikingatidens samhälle och är även en viktig källa för asatrons religionsuppfattningar, myt- och sagovärldar. Genom sin lokalisering och synliga placering i landskapet kan vi förmoda att dessa bildstenar utgjorde ett socialt och ideologiskt, samlande inslag för befolkningen i närområdet, och att de där var knutpunkter för religiösa ceremonier och kultutövningar (Öhrman 2000: 2). Från 800-talet börjar enstaka bildstenar förses med runinskrift och under 1000-talet trängs bilderna undan allt eftersom av runinskrifter och runstensornamentik (Snaedal 2004: 59). Det är dessa stenar som i denna uppsats refereras till typen E-stenar enligt Sune Lindqvists indelning. I och med dessa har den kristna religionen börjat etablera sig i det gotländska samhället vilket kristna kors vittnar om från en del av dessa stenar. Det är också under denna tid på 1000-1100-talet som bildstenstraditionen går till ända.

2. Forskningshistorik

Bildstensforskningen tog sin början på 1840-talet då bröderna Carl och Per Arvid Säve inledde en systematisk undersökning. P. A. Säve som grundade Gotlands Fornsal var den drivande kraften och spårade upp och dokumenterade en mängd stenar till museet (Lamm 2012: 26). Sune Lindqvist är en annan dominerande gestalt inom bildstensforskningens historia som utvecklade stenarnas typologi och delade in dem i kategorierna A-E, med början på 400-talet fram till 1100-talet. Monografin som skrevs på tyska och utkom 1942 heter *Gotlands Bildsteine* och utgör än idag standardverket över bildstenarna på Gotland. Erik Nyléns och Jan Peder Lamms bok *Bildstenar* som kom ut i tredje och senaste upplagan 2003 har kontinuerligt uppdaterat bildstenskatalogen (Kitzler Åhfeldt *et al.* 2012: 7).

Per Widerström sammanfattar rådande ståndpunkter i debatten om hur bildstenarna återbrukats i kyrkobyggen. Diskussionen har präglats av två olika ståndpunkter. Den ena vill förklara att bildstenarna finns i kyrkorna av rituella skäl. Genom att införliva de gamla hedniska monumenten i kyrkan har man antingen velat ta upp eller bryta ner den gamla tron. Den andra ståndpunkten vill förklara att återbruket inte alls har någon innebörd, utan att stenarna mist sin betydelse över tid och bara använts som byggstenar (Widerström 2012: 38).

Karl Gustaf Måhl drar slutsatsen att bildstenar i sekundära sammanhang, funna i kyrkor, ska bedömas som byggsten (Måhl 1990: 18). Martin Rundkvist menar tvärtemot, att bildstenarna är ett arkeologiskt material som tvingar in oss på en tolkningsbana där återbruket kan ses som en koppling till det förflutna. Genom att de är stora offentliga monument, komplicerade i sin natur och i sin egenskap av historiebärande ting, borde de inte bli återbrukade som endast betydelselösa saker, helt utan eftertanke (Rundkvist 2012: 145).

Erik Nylén och Jan Peder Lamm argumenterar för att kyrkbyggarna nyttjade stenarna eftersom de utgjort begärligt stenmaterial vid uppförandet av dessa byggen (Nylén & Lamm 2003: 13). Även Lena Thunmark-Nylén anser att många stenar återbrukades i kyrkor som praktiskt byggnadsmaterial (Thunmark-Nylén 2006: 583). Däremot anser Nylén och Lamm att bildstenarna också kan ha varit symboliskt laddade. Ett exempel som de låter tankarna vandra kring är hur en bildsten i Sproge kyrka fått en sekundär användning som vigvattenskål. Trots att den blivit delvis förstörd av stenhuggarens mejsel kan de inte låta bli att spekulera i hur det ändå måste finnas någon mening bakom. Kanske har man velat vinna kraft ur det förgångna? Eller så har man genom en påtagligt sakral användning velat frälsa människorna som ristade stenen. Människor som antagligen senare omvänts från hedningar till kristna. Den synd som hunnit nudda dessa människor innan de blev kristna skulle kanske på detta sätt kunna tvättas bort med vigvatten så att berörda personer kunde få lindring i skärselden (Nylén & Lamm 2003: 74). Dessa tankegångar känns klart mer inspirerande än att bara tolka stenarna som byggnadsmaterial. Även om tankarna är svårbevisade så öppnar de ändå upp för fler infallsvinklar och synsätt.

En forskare som gräver betydligt djupare i arkeologiska tankegångar kring bildstenarnas återbruk och symbolik är Mats Burström. Han diskuterar hur olika generationer av människor

tolkat och använt sig av det förflutna på olika sätt. Han påpekar hur forntida monument och artefakter inte enbart tillskrevs en mening då de tillverkades, utan hur de tvärtom har dragit till sig uppmärksamhet och tillskrivits olika meningar under historiens gång. Inte ens när monumenten restes hade de enbart en mening, utan olika människor hade olika åsikter om deras mening. Burström menar att vi måste se på forntida monument i ett långtidsperspektiv och betänka mångfalden av meningar som de tillskrivits under historiens gång (Burström 1996: 21). Det är alltså först när vi kan inse att olika generationer haft olika tolkningar, och använt monumenten på olika sätt, som vi till fullo kan inse vidden av deras mening.

Burström fördjupar vidare dessa tankar när han mer konkret tar upp just bildstenarnas inmurande i kyrkobyggnader. De medeltida kyrkobyggnaderna måste ha bedrivit en omfattande insamling av bildstenar från olika platser på ön där de först blev resta, såsom begravningsplatser, mötesplatser, broar, längs vägar etc. Han frågar sig hur detta ska förstås, var stenarna enbart passande byggmaterial, eller har de utvalts för att de var tillskrivna en speciell mening? Bildstenar inmurade i sekulära byggnader kan enligt Burström indikera ett rent funktionellt, praktiskt bruk. Burström diskuterar vidare hur även bildstenarnas placering inom kyrkan indikerar att de har en symbolisk mening. Många bildstenar har varit väl synliga i centrala positioner. Exempelvis har flera stenar varit placerade bredvid altaret med bildsidan vänd uppåt (Burström 1996: 28).

Vidare tar Burström upp hur bildstenar haft ännu mer spektakulära positioner, såsom stenen i Sproge kyrka som brukats som avlopp för en vigvattenskål. Åtminstone fyra stycken stenar har använts som fundament till dopfuntar. Ett exempel är dopfunten i Alskog kyrka där bildstenen använts som fundament med bildsidan lagd uppåt, så att bilderna syns tydligt för kyrkobesökarna. När prästen döpte och invigde nya medlemmar i församlingen stod han alltså bokstavligen på hednisk mark, alltså på bildstenen. Burström noterar att övre delen av dopfunten har bibliska heliga scener, medan fundamentet, bildstenen, därmed kan tjäna som en förstärkning av kontrasten mellan kristet och hedniskt (Burström 1996: 29). Även Elin Stenqvist skriver om hur bildstenar som använts som piscina eller fundament till dopfuntar har en gränsposition mellan helig mark och pelare/funt. Hon tar upp hur det både vid dopfunten och altaret finns kopplingar till passageriter och överskridande av gränser i form av odöpt till döpt och förvandlingen av bröd och vin till Jesu kropp och blod (Stenqvist 2014: 77).

Bildstenspionjären Sune Lindqvist menar att alla olika förekomster av bildstenar i kyrkor i sig, talar för att de medeltida byggmästarna utan minsta tvekan utnyttjade förekomsten av passande stenar på närbelägna gravfält som ren byggsten (Lindqvist 1963: 83).

Ytterligare en forskare som diskuterar denna fråga är Birgitta Johansen som anser att bildstenarna från ett hedniskt förflutet uppenbarligen tillskrivits ny mening i den kristna kyrkan. Johansen konstaterar att förekomsten av så många bildstenar i de gotländska kyrkorna är av stort intresse då de i egenskap av hedniska monument inte borde höra hemma där (Johansen 1997: 206). I hennes avhandling *Ormalur* fokuserar hon på runstenarnas placering i kyrkorna i Uppland och hur de speglar hur kristendomen förändrade människors relation till landskapet. Hon berör även runstenarnas och bildstenarnas placering i kyrkorna på Gotland, dock i mindre skala, som en parallell jämförelse till runstenarna i Uppland. Trots att detta ämne bara behandlas i en liten del av hennes avhandling lyckas hon ändå sätta fingret på viktiga aspekter av just bildstenarnas återbruk i gotländska kyrkor. Hon använder sig av sekundära källor men lyckas

få till en god översiktlig analys av hur bildstenar använts i kyrkorna som är av vikt att beröra och ta upp i denna uppsats.

Genom att jämföra förekomsten av kristna runstenar och hedniska bildstenar i kyrkomiljön på Gotland vill Johansen påvisa bildstenarnas symboliska användande. Enligt Johansens beräkningar har 60 % av de gotländska runstenarna aldrig varit infogade i kyrkobyggnaden utan har hittats utanför kyrkan. Av bildstenarna i kyrkomiljö har däremot bara 15 % hittats utanför själva kyrkobyggnaden, det vill säga på kyrkogården eller i kyrkogårdsmuren. Detta indikerar att bildstenarna, till skillnad från runstenarna, flyttades till kyrkan för att ingå i kyrkobyggnaden vilket snarare antyder en meningsfull tanke bakom, än att bildstenarna skulle ha betraktats som vilket byggnadsmaterial som helst (Johansen 1997: 207).

Vidare undersöker Johansen hur procentsatsen ser ut mellan stenar från olika tidsperioder. Hon använder sig av Erik Nyléns och Jan Peder Lamms indelning tidig, mellan, sen. Johansen får enligt sina beräkningar ett överslag vad gäller vikingatida bildstenar, då de fått de mest ”spektakulära” placeringarna i kyrkorna på Gotland. Placeringarna har då varit tydligt ”publika” enligt Johansen såsom altarskivor/dopfundament och liggande som golv framför eller bredvid altare, samt placerade innanför sydportalen (Johansen 1997: 213). Vad gäller placeringen noterar hon även att det på 1100-talet användes bildstenar i första hand som golvbeläggningar i långhus, men att de även kan ha börjat inmurats i koren. Under 1200-talet är det istället i första hand i koren och tornen som man murar in bildstenar. Även under 1300-talet inmurar man bildstenar i koren då de byggs om, kanske som återanvändning (Johansen 1997: 215).

Johansens analyser över bildstenarnas placeringar i kyrkomiljöer har inte delats upp i om de funnits i romanska eller gotiska delar av kyrkorna. Eftersom fyndomständigheterna inte är exakt återgivna, utan ofta anges i formuleringar som ”främst”, ”i första hand”, ”kanske”, ”kan även ha”, ”talar för” och primärkällor saknas, så är analyserna svåra att använda som grundkällor att vila på, att ha som bärande utgångspunkt. Denna svepande analys försvårar sökandet efter tanken och praktiken bakom den sekundära användningen. Som hon själv uttrycker det så är en av hennes grundhypoteser att bildstenarnas och runstenarnas ursprungskontext varit av betydelse för den senare behandlingen, men att denna hypotes är svår att bevisa och lätt kan riskera att bli ett cirkelresonemang (Johansen 1997: 2019). Vi kan dock ringa in hennes övergripande slutledningar för att ha som en utgångspunkt i en smalare, mer fokuserad undersökning. Bara det faktum att Johansen lyckats påvisa att cirka 87 % av bildstenarna i kyrkomiljöer funnits inne i själva kyrkobyggnaden, kan ses som en god indikation på betydelsefullt återbruk. Definitivt en god förutsättning för att göra en undersökning i mindre skala, men mer detaljerad och spetsig i sitt sökande efter signifikativ mening.

3. Teoretiska utgångspunkter

3.1. Kyrkorna – Jerusalems tempel

Detta arbete har som mål att belysa hur bildstenarna brukades av människor under tidig medeltid. Under den tid då kristendomen manifesterades på Gotland i de romanska stenkyrkorna. För att kunna analysera och tolka bildstenarnas placering i dessa är det nödvändigt att vi tillsammans inleder detta forskningsmoment med att orientera oss i det dåtida kyrkorummet. Vi behöver förstå hur allt i kyrkorummet hade en betydelse och hur det speglade den nya tron.

Det är av stor vikt när läsaren tar del av analysen i denna uppsats, att ha i åtanke hur kyrkorummet skulle återspegla teologin och liturgin, och hur kyrkans olika delar var laddade i och med Guds ständiga närvaro. När man tittar efter bildstenarnas placering i kyrkobyggnaden kan det därför vara fruktbart att se om fyndplatsen kan anses särskilt laddad som t.ex. vid altaret, ingångar, i väggnischer i koret, etc. Detta är även av vikt då bildstenarna använts som värdeladdade föremål, till exempel som fundament till dopfont, eller som vigvattenskal. Den kristna liturgin och tolkningen av kyrkorummet, kan i samband med att observera bildstenarnas placering leda till sannolika tolkningar om praktiken och tanken bakom återbruket.

Sven-Erik Pernler beskriver kyrkan ur detta perspektiv utförligt i *Kyrka och tro på medeltidens Gotland*. Han menar att alla kyrkor hade en sak gemensamt och det var att de hade tillkommit med Jerusalems tempel som ideologisk förlaga och förebild, även om de kunde se olika ut. Precis som Jerusalems tempel var de gotländska kyrkorna vigda åt Gud och stod som symboler för hans kärlek och närvaro på jorden. Precis som i Jerusalems tempel uppträdde man här på ett visst sätt, medveten om att man vistades i en lokal variant av detta, och att man befann sig på helig mark. Både arkitekturen och ikonografin i Jerusalem hade en motsvarighet i öns romanska kyrkor. Dessa kyrkors delar kunde tolkas in i minsta detalj och även människorna själva, församlingen, kunde ses som byggstenar i det tempel där Gud bodde (Pernler 2013: 33).

Vidare understryker Pernler vikten av att tolka kyrkorummet på rätt sätt, det vill säga utifrån kyrkans symbolvärld från öster till väster. I öster fanns det heligaste, altaret i koret, och genom att alltid börja ett kyrkobygge från detta håll så kunde man så snabbt som möjligt börja fira mässa under korbyggets gång med hjälp av en liten invigd sten, ett tillfälligt portabelt altare (Pernler 2013: 34). Kyrkorummet i sig skulle tydliggöra mysteriet, det vill säga Guds människoblivande och ständiga sakrala närvaro. Han fanns närvarande i brödet på altaret, i sakramentsskåpet, som den som såg till att dopen genomfördes och invigde människorna i kyrkan, i Kristi kropp. Himmeleriket hade landat och allt i kyrkorummet underströk detta (Pernler 2013: 39). I kyrkan ansågs alltså Gud vara ständigt närvarande och allting inom dess väggar var underordnat det stora mysteriet.

Bengt Stolt redogör för kyrkorummets fasta utrustning vilket ger ytterligare förståelse för den kristna liturgin. Han betonar vikten av huvudingången i väster och dopfonten som oftast var placerad innanför porten. Besökarna lade därför genast märke till dopfonten när de kom in

i kyrkan. Här inleddes det kristna livet när människorna döptes, både barn, vuxna och hela familjer. Högaltaret stod i koret och var blickpunkten i kyrkan, avsett för mässofirandet. Det förekom också ofta sidoaltaren, främst norr och söder om triumfbågen som skiljer koret och långhuset åt. De brukades vid särskilda tillfällen och för enskild andakt. På Gotland var ofta det norra tillägnat Jungfru Maria och det södra helgat åt Sankt Olof. Även nischer som fanns exempelvis i koret som sakramentsskåp var viktiga platser då man där förvarade hostian, det välsignade brödet, som utgjordes av Kristi lekamen. En annan nisch i koret kunde utgöra en piscina, där heligt sköljvatten kunde rinna ut i vigd jord. Vid kyrkans ingångar fanns även i regel en nisch för vigvattensskål som kunde vara inmurad eller portabel (Stolt 2013: 45-46).

Med ovanstående beskrivningar sammantaget kan man konstatera att meningsfulla och betydelsebärande "hot-spots" för symboltyngda placeringar finns i många av kyrkorummets ytor. Faktiskt så många att det blir svårt att röra sig i kyrkorummet utan att på något sätt närma sig någon av dem.

4. Presentation och analys av materialet

De första stenkyrkorna på Gotland byggdes under 1100-talet i romansk stil, eller rundbågestil som den även kallas. På 1200-talet upplevde ön ett kraftigt ekonomiskt uppsving vilket återspeglar sig i en omfattande ny- och ombyggnation av öns kyrkor. Vid mitten av 1200-talet ersätts den romanska byggnadsstilen av den gotiska stilen, som även kallas för spetsbågestil (Theliander 2013: 8). I många fall klarade man inte av att fullfölja planerna på en total förnyelse av kyrkorna. Ofta började man ombyggnaden i öster och tog sedan en etapp i taget. Men på många platser stannade byggnationen upp utan att fortsätta. Detta kunde exempelvis leda till att en kyrka fått ett nytt stort kor, men hade det gamla långhuset kvar som en påminnelse om en svunnen storhetstid. Anledningarna kan ha varit flera, som exempelvis inbördeskriget 1288, lågkonjunkturen och pesten i mitten av 1300-talet, eller invasionen av den danske kungen Valdemar Atterdag 1361 (Lagerlöf & Svahnström 1991: 26). Att byggnationen avbrutits innebär att många kyrkor på Gotland har kvar romanska byggnadspartier.

På Gotland är ännu 92 medeltida kyrkor i bruk. I förteckningen i slutet av denna uppsats finns 96 kyrkor (varav fyra är ruinkyrkor) uppställda från A till Ö. Av förteckningen framgår att 69 kyrkor har bevarade romanska byggnadspartier. Där kan läsaren också se vilka delar av kyrkorna, exempelvis kor eller långhus, som ännu har kvar sin romanska arkitektur. Sju av öns kyrkor som ännu är i bruk är helromanska. Tre av ruinkyrkorna är romanska och en har bevarade romanska delar. I flera av ovan nämnda kyrkor har bildstenar påträffats, vilket illustreras av tre tabeller i detta kapitel.

Presentationen av materialet och en kort analys till respektive tabell har delats upp i tre delar för att göra det översiktligt. Dessa analyser kommer sedan att fördjupas i slutdiskussionen. Den första delen berör helromanska kyrkor för att få en så enkel och rak ingång i materialet som möjligt. Den andra delen berör kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier och ger en större översikt då denna del har flest poster. Del tre utgörs av bildstenar återfunna i en romansk kyrka som inte längre står kvar på platsen. Återfunna i resterna av en äldre kyrka, som tidigare stått på platsen där en ny kyrka står. Tabellerna har en enkel uppställning av placering, fyndkontext och typologi för att få en snabb överblick av materialet.

När läsaren betraktar dessa tabeller och sedan analyserna är det viktigt att ha de teoretiska utgångspunkterna från kapitel tre i åtanke, över hur kyrkorummet skulle återspegla teologin och liturgin, och hur kyrkans olika delar var laddade i och med Guds ständiga närvaro. När man tittar efter bildstenarnas placering i kyrkobyggnaden kan det därför vara fruktbart att se om fyndplatsen kan anses särskilt laddad, som exempelvis vid altaret, i väggnischer i koret, eller vid kyrkans ingång. I analysen görs återkopplingar till dessa värdeladdade platser. Dessa återkopplingar kommer även beröras djupare i olika tolkningar i slutdiskussionen.

I slutet av denna uppsats finns två bildexempel på en romansk kyrka, för de läsare som inte bekantat sig med en sådan förut. Bilderna visar Akeback kyrka, en bild från utsidan och en från insidan. Läsaren finner dessa i *Bilaga 2*.

4.1. Bildstenar i helromanska kyrkor

Av tabellen som följer nedan framgår att fem helromanska kyrkor har bildstenar. Det är sammanlagt nio bildstenar och de är placerade i absid, kor och långhus. Under rubriken bildsten står exempelvis Akebäck 1 och sedan Akebäck 2, detta betyder att det finns fler än en bildsten i kyrkan. Om det sedan refereras till någon av dessa i analysen kan läsaren se i tabellen vilken sten det handlar om.

Tabell 1. Bildstenar i helromanska kyrkor.

Bildsten	Placering	Fyndkontext	Typologi
Akebäck 1	Långhus	Inmurad, osynlig i väggen	C
Akebäck 2	Kor	Återfunnen som platta i altarbordet	C-E
Anga	Kor	I golvet framför altaret	C-D
Bara 1	Kor	I väggnisch	A-B (fragment)
Bara 2	Kor	I väggnisch	A-B (fragment)
Levide 1	Långhus	Del av vägg i gravkista. Tidigare använd som underlag för dopfont	D (kiststensfragment)
Levide 2	Långhus	Del av vägg i gravkista. Tidigare använd som underlag för dopfont	D (kiststensfragment)
Mästerby 1	Absid	Återfunnen som täckplatta på väggsåp med bildsidan nedåt	A
Mästerby 2	Kor/långhus	Återfunnen i nisch i triumfbågen	?

© Jeremy Hardy

Analys:

Översikten visar att nio bildstenar är funna i de helromanska anläggningarna. De är påträffade i absid, kor och långhus. Förutom Akebäck 2 och Mästerby 2, tillhör stenarna Lindqvists kategorier A-D. För Mästerby 2 saknas tillgänglig dokumentation om datering och om stenen varit synlig eller inte.

Översikten visar även att alla stenarna, utom Akebäck 1 och Mästerby 2, är funna i en kontext som enligt Pernlers och Stolts redogörande (se kapitel 3), alla kan sägas vara tungt värdeladdade platser eller föremål i kyrkorummet. I Akebäck har en bildsten fått tjäna som altarbord och i Anga har stenen placerats synlig framför altaret. Dessa bildstenar har återbrukats i den östra delen av kyrkan, i koret där altaret var det allra heligaste, vilket Pernler tidigare beskrivit (se kapitel 3). I Bara har stenarna återfunnits synligt inmurade i koret. I Levide har stenarna återfunnits som delar av en vägg i en gravkista, men har tidigare använts som underlag till dopfont. De har då haft bildsidan uppåt och har varit väl synliga för församlingen som samlats till dop. När besökarna kom in genom huvudingången i väster lade de genast märke till dopfonten, som Stolt tidigare beskrivit (se kapitel 3). I Mästerby har en bildsten återfunnits som del av ett väggsåp. Inte synlig för besökarna men placerad i absiden längst i öster, det heligaste väderstrecket i kyrkan enligt Pernler.

I denna uppställning framgår att bildstenarna blivit inmurade på heliga ”hot-spots” eller till och med använda som delar av de allra heligaste föremålen. Hur detta kan tolkas och vad för

slags mening återbruket skulle kunna innebära, kommer att beröras vidare i slutdiskussionen där utrymme för olika tankar kommer att ventileras.

4.2. Bildstenar i kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier

Av tabellen som följer nedan framgår att 33 bildstenar har påträffats i kyrkor som har bevarade romanska byggnadspartier. En bildsten i absid, nio bildstenar i kor, 15 bildstenar i långhus, sex bildstenar i torn. Två stenar har återfunnits i en vägg nisch mellan kor och sakristia.

Tabell 2. Bildstenar i kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier.

Bildsten	Placering	Fyndkontext	Typologi
Alskog	Torn	Återfunnen i golvet som underdel till dopfont	D (kiststen)
Burs 1	Långhus	Under golvet. Osynlig	A
Burs 2	Långhus	Under golvet. Osynlig	A (kantsten)
Buttle	Kor	I golvet omedelbart framför altaret	C-D
Garda 1	Torn	Övertröskel på tornlucka	C-D (fragment)
Garda 2	Torn	Övertröskel på tornlucka	C-D (fragment)
Garda 3	Långhus	Golvsten i det tidigmedeltida golvet	A (fragment)
Garda 4	Långhus	Golvsten i det tidigmedeltida golvet	C-D (fragment)
Garda 5	Långhus	Golvsten i det tidigmedeltida golvet	C-D (fragment)
Garda 6	Långhus	Golvsten i det tidigmedeltida golvet	C-D
Gothem	Kor	Taksten i gång mellan kor och sakristia	A
Gothem 2	Kor/sakristia	Golvsten i nisch mellan kor och sakristia	C-D
Gothem 3	Sakristia	Som dopfontsfundament	C-D
Gothem 4	Kor	I golvet framför altaret	E
Halla	Långhus	I grunden i takdroppet. Osynlig	C-E (fem fragment, av en eller flera stenar)
Hangvar 1	Kor	I golvet framför altaret	E (fragment)
Hangvar 2	Kor	I golvet bredvid altaret, tidigare omhuggen och använd som altarbord	E
Hogrän 1	Torn	Som övre trappsteg	A (kantsten)
Hogrän 2	Torn	Som tredje trappsteg	A (kantsten)
Källunge 1	Långhus	Inmurad i väggen	A (kantsten)
Källunge 2	Långhus	Inmurad i väggen	A (kantsten)
Källunge 3	Långhus	Inmurad i väggen	A (kantsten)
Källunge 4	Långhus	Inmurad i väggen	A-B (fragment)
Källunge 5	Långhus	Inmurad i väggen	A-B (fragment)
Källunge 6	Långhus	Inbyggd i golvet, delvis som kant till sittbänk	A (kantsten)
Lummelunda	Torn	Som trappsten framför tornportal	A
Sproge	Absid	Påträffad ituslagen i en nisch vid renovering, har använts som piscina	E

Stånga 1	Kor	Inmurad i väggen vid korfönstret. Osynlig	E
Stånga 2	Kor	Återfunnen liggande löst i koret	E
Tingstäde 1	Långhus	I gavel (flera fragment)	A (kantsten)?
Tingstäde 2	Långhus	I gavel	C-D
Tingstäde 3	Långhus	?	?
Viklau	Kor	Inmurad i väggen. Osynlig	C-E

© Jeremy Hardy

Analys:

I denna tabell är inte fyndkontexten lika utförlig som i *Tabell 1*. Detta på grund av bristande källmaterial på flera ställen där det inte finns tillgänglig dokumentation. De fyndkontexter där placeringen faller under Pernlers och Stolts tungt värdeladdade områden i kyrkorummet, kan här med säkerhet sägas vara 14 poster. Det är stenar som påträffats tydligt synliga, i långhusgolv eller korgolv, som altare eller i anslutning till sådant, som dopfuntsfundament, piscina eller inmurad i väggensch. Dock skall inte uteslutas att stenar placerade i väst, såsom i tornet (som kan sägas ha lägre vikt då det heligaste enligt Pernler har östlig orientering), eller där information saknas om synlighet och bevaringsgrad, nödvändigtvis inte haft en placering som haft ett teologiskt eller liturgiskt värde. Bara det att det inte med säkerhet går att påvisa då källmaterialet i dessa fall är bristande. Av 33 poster tillhör 24 stenar Lindqvists kategorier A-D. Nio stenar tillhör kategori E. Majoriteten av stenarna är således från förkristen tid. Även här blir det svårt att se vad för slags mening återbruket skulle kunna innebära. Precis som i *Tabell 1* kommer dessa funderingar föras vidare till slutdiskussionen för att där ventileras i olika tankar.

4.3. Bildstenar funna i romansk kontext från tidigare kyrka

Nedan följer en sammanställning av bildstenar som påträffats i resterna av en kyrka som funnits på platsen tidigare. Exempelvis under golvet på den nuvarande kyrkan där resterna från ett gammalt golv ännu finns kvar. Den äldre kyrkan är borta men stenarna har påträffats i en kontext som härrör från denna.

Tabell 3. Bildstenar funna i romansk kontext från tidigare kyrka.

Bildsten	Placering	Fyndkontext	Typologi
Ardre 1	Långhus	Återfunnen som del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E (kiststen)
Ardre 2	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E (kiststen)
Ardre 3	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E
Ardre 4	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E
Ardre 5	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E (kiststen)

Ardre 6	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E (kiststen)
Ardre 7	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	E
Ardre 8	Långhus	Del av golvbeläggning i den äldre kyrkan	D
Bro 1	Torn	Under golvet i tornkammaren	A (kantsten)
Bro 2	Torn	Under golvet i tornkammaren	A (kantsten)
Bro 3	Torn	Som femte trappsteget med bildsidan uppåt	A
Bro 4	Långhus	Som entrésten till den äldre kyrkan	A
Bro 5	Långhus	Som golvsten i den äldre kyrkan	A
Bro 6	Torn	Som sjunde trappsteget med bildsidan uppåt	A
Sanda	Kor	Återfunnen i korgolvet från äldre kyrka	A

© Jeremy Hardy

Analys:

Dessa bildstenar har en gång inmurats i kyrkor som inte längre finns kvar, utan har ersatts av nyare kyrkor. Men stenarna har återfunnits i bevarade rester efter de äldre kyrkorna. Dessa kyrkor var romanska och därför blir det av vikt att här redogöra för dem. Detta för att inte missa värdefulla exempel som eventuellt ytterligare skulle kunna belysa aspekten av ett meningsfullt återbruk.

Av översikten framgår att tabellen berör tre kyrkor, varav alla poster utom en som ligger på Sanda kyrka, ligger på Ardre och Bro Kyrka. I Ardre var alla placerade i långhusets golv, i Bro i torn och långhus, och i Sanda i koret. På alla poster utom två (Bro 1 och 2) kan med säkerhet fastställas att placeringen faller under Pernlers redogörelse för tungt värdeladdade platser i kyrkorummet. Även Bro 1 och 2 skulle kunna hamna under den kategorin, men eftersom det inte finns tillgänglig dokumentation över de stenarna går detta inte att påvisa. Sju av bildstenarna i Ardre är av Lindqvists sena E-typ och utgör fyra runmonument tillhörande två olika familjer. Ett av dessa är den kända Ardrekistan som berörs vidare i slutdiskussionen. Ytterligare en bildsten av D-typ har påträffats i långhusets golv. Bildstenarna i Bro är av den äldsta A-typen. Denna tabell visar en koncentration av tidiga A-stenar i Bro och sena E-stenar i Ardre. A-stenarna tillverkades med början från 400-talet e.Kr. och E-stenarna från 1000-talet. Denna översikt väcker frågor om återbrukets karaktär, vilka inte hade kommit i ljuset om inte materialet synliggjorts på detta sätt. Tabellen visar på ett återbruk av bildstenar som härrör från helt olika tidsperioder, med en skillnad på upp till 700 år. Det kan vara av vikt här att ifrågasätta kontinuitet, i sökandet efter de tidigkristna människornas syn på sina förfäder. Därför kommer det i slutdiskussionen ställas frågor om återbruket kan ha olika karaktär beroende på vilken typ av stenar som återbrukats.

5. Slutdiskussion/Tolkning

Den röda tråden genom detta arbete har varit att försöka belysa meningsfullt återbruk av bildstenar i romanska stenkyrkor. I analysen har placeringen av bildstenar kopplats till kyrkorummets alltigenom förhärskande Gudsnärvaro och mysterieladdning. I slutdiskussionen kommer enskilda exempel från analysdelen lyftas fram för att ytterligare försöka belysa olika aspekter av återbruket. Diskussionen delas upp i samma tre underrubriker som i analysen. I dessa delar behandlas utvalda exempel från respektive tabell. Enskilda bildstenar och deras kontext ringas här in.

Frågorna som diskuteras är följande:

Hur kan signifikativt, meningsfullt återbruk i kyrkorummen lyftas fram och belysas?

Kan återbruket sägas vara en handling för att lyfta upp och frälsa den gamla tron, eller en handling för att ta ner och skända den samma?

5.1. Bildstenar i helromanska kyrkor

I Akeböck kyrka har två bildstenar återfunnits. Den första, som i *Tabell 1* benämns Akeböck 1, återfanns vid en renovering 1931, inmurad på utsidan av den norra långhusväggen. Denna sten är av typ C och står numera upprest på kyrkogården. Stenen var fram till renoveringen inte synlig för kyrkobesökarna men det är ändå av intresse att fundera kring omständigheterna till att den togs in och införlivades i kyrkobyggnaden.

Då kyrkan uppfördes på 1100-talet fanns det bara sex gårdar i socknen som bidrog till kyrkobyggandet (Von Corswant 1973). Det är inte orimligt att anta att de som byggde kyrkan kände till förfäder som bott i trakten sedan många generationer tillbaka. Nu manifesterades den kristna tron i sten, men ännu var denna förändring under process. Att införliva en stor sten i kyrkomuren skulle kunna vara ett sätt att även införliva sina förfäder i den nya tron. Detta skulle kunna ses som ett uttryck för kontinuitet mellan det gamla och det nya. Men man kan också vända på detta antagande och fråga sig om införlivandet istället skulle vara i avsikt att förnedra en tidigare tro. Finns det till exempel en anledning till att den varit inmurad i just den norra långhusväggen?

Bertil Nilsson skriver om väderstreck och om hur de tidigmedeltida kyrkmässorna tillskrev norr egenskapen att vara djävulens och onskans väderstreck, med utgångspunkt från processioner med ljusbärande som ägde rum i anslutning till textläsningar ur Nya testamentet (Nilsson 1994: 35). Från ett sådant perspektiv kan frågan ställas om stenen placerats i norr för att ta ner den gamla tron. Ett sådant resonemang kan ifrågasättas även det, beroende på hur man läser och tolkar kyrkorummet. Sven-Erik Pernler påpekar att man måste tolka kyrkorummet utifrån dess egna förutsättningar, från öster mot väster. Församlingen skulle

exempelvis alltid vara vända åt öster, mot soluppgången och paradiset. Och läser man kyrkan österifrån, från altaret, ser man att kvinnorna befann sig på Kristi högra sida vilken ansågs som den förnämsta sidan. Detta var alltså den norra sidan av kyrkan (Pernler 2013: 34). Kyrkan har uppenbarligen olika tolkningar av väderstrecken, vilket försvårar tolkningen om bildstenen i detta sammanhang har återbrukats i positivt eller negativt syfte.

Vidare finns en bildsten, som i *Tabell 1* benämns Akeback 2, som av allt att döma suttit på sin plats sedan kyrkan uppfördes under sent 1100-tal. Och det är inte vilken plats som helst, utan som föremålet för kyrkans allra heligaste, nämligen altarbordet, beläget i kyrkans absid längst i öster. Där är den inbyggd som altarbordsplatta omhuggen i rektangulär form (Böttger-Niedenzu 1985: 3). Den är precis som stenen på kyrkogården i princip blind, det vill säga att inga bilder längre är synliga på dess yta. Intressant nog upptäcktes inte att detta var en bildsten förrän 1984 av Beata Böttger-Niedenzu. Hon har endast klassificerat stenen som varande av sen typ. En uppdelning efter Sune Lindqvists typologi skulle vara av större tolkningsvärde. Om stenen skulle visa sig vara av A-D typ innebär det att man kan diskutera återbrukets karaktär utifrån om det varit i förnedrande eller upplyftande syfte. Om man velat införliva och frälsa den gamla tron in i den nya, eller om man velat visa en överlägsenhet av den nya tron. Skulle stenen visa sig vara av E-typ kan den vara kristen, vilket skulle kunna förändra tolkningen då en kristen bildsten inlemmas i ett kristet altare. Att undersöka en eventuell spänning mellan förkristet och kristet skulle då bli svårt.

Böttger-Niedenzu har på stenens nordöstra hörn funnit huggspår där en s-formad slinga av randornamentik kan skönjas. Denna s-bandflätning är enligt Sune Lindqvist klassificerande för typen C-stenar (Lindqvist 1941: 125). Detta pekar på att altarbordsplattan härrör från 700-tal till 1000-tal. Den är alltså från vikingatid och inte kristen, precis som bildstenen som varit inmurad i långhusväggen. En C-sten, i detta fall återbrukad som kyrkans heligaste, altaret. Man har alltså vid kyrkobyggandet införlivat en bildsten som restes av förfäder som haft en annan tro än kristendomen. Återigen kan frågan ställas vad för speciell mening som kan ligga bakom detta handlande. Om detta är ett upplyftande eller ett förnedrande av den gamla tron.

Det blir också av vikt för tolkningen att undersöka om altaret i Akeback är från tiden då kyrkan byggdes. Skulle det exempelvis visa sig att altaret istället är från sen medeltid blir det svårt att föra ett resonemang om kontinuitet och synen på förfädernas tro.

Vid en genomgång av *Sveriges kyrkor* och arkivet på Gotlands Museum finns ingenting som antyder att inte altaret är från tiden då kyrkan byggdes. Det visar sig att kyrkan i Akeback har undgått omfattande ombyggnationer och att den är bevarad i sitt ursprungliga skick.

Kyrkans heligaste fundament var altaret. Altaret ansågs så heligt att det till och med kunde framställas som kyrkans förklaringsberg, där man kunde beskåda Guds närvaro i Kristus (Pernler 2013: 39). Frågan är då om man verkligen skulle använda förfädernas bildsten som altare och kyrkans förklaringsberg i ett förnedrande syfte? I ljuset av en sådan jämförelse skulle återbruket av denna bildsten i Akeback kunna ses som ett positivt införlivande av det förflutna, snarare än att man velat förnedra sina förfäders tro.

Ett annat exempel från tabellen som skulle kunna understödja ett sådant resonemang är Anga kyrka som har en av Gotlands bäst bevarade medeltida kyrkointeriörer. I en inskrift på långhusets norra mur uppräknas i runor på gammal-gotländskt mål de av socknens bönder som deltog i arbetet vid kyrkans uppförande och hur de bidragit i detta arbete (Lagerlöf & Svahnström 1991: 90). Detta antyder precis som i Akeback en sammanhållning av den lilla

socknen och att de som byggde kyrkan kan ha känt till förfäder som bott i trakten sedan många generationer tillbaka. I Anga är en bildsten av C-D typ placerad sydost framför altaret. Betänker läsaren att bönderna rest denna kyrka tillsammans och att detta kan visa på en kontinuitet och sammanhållning mellan människorna, förefaller det även i detta exempel som att återbruket i den östra, heligaste delen av kyrkan borde vara av en positivt införlivande karaktär, och inte i syfte att skända sina förfäders gamla tro.

Som ett test att motsäga ovanstående resonemang belyses ett annat exempel från *Tabell 1*, som utgörs av de två bildstenarna från Levide kyrka. Dessa två kiststenar återfanns vid en restaurering av kyrkan 1957. Under golvet i långhusets västligaste del blottades västra väggen av en i övrigt förstörd gravkista. De två kiststensfragmenten utgjorde hällar i denna vägg, men dessförinnan har de varit omhuggna och använda som underlag för kyrkans dopfunt. Båda hade kanthuggits till 116 cm långa och 56 cm breda rektanglar och hålet för dopvattnets avrinning var gjort i skarven mellan bildstenarna (Lindqvist 1963: 70 ff.). Stenarna är av D-typ och har i sin första återanvändning brukats som dopfuntsunderlag i långhusets västligaste del. Tidigare i denna diskussion har ett positivt och upplyftande återbruk föreslagits med exempel från Akeback. En sådan hållning kan ifrågasättas med stenarna från Levide. Kan dopfundens placering i långhusets västligaste del, som enligt Pernler ansågs mindre heligt än kyrkans östra del, indikera ett återbruk som skjuter bort den gamla tron från kyrkans heligaste? Kan dopfuntsunderlaget i detta ljus ses som ett förskjutet och samtidigt av kuppen nedtryckt skändande av den gamla tron? En av bilderna visar en vikingatida slädfärd. Kan denna resa i detta sammanhang ses som den gamla trons färd mot döden? I så fall skulle dopet kunna ses som en invigningsrit till det kristna livet samtidigt som man förskjuter och trycker ner en ordning som inte längre är accepterad.

I följande delar av tolkningsdiskussionen kommer fler, liknande exempel från de andra tabellerna tas upp för att pröva rimligheten i det sistnämnda resonemanget.

5.2. Bildstenar i kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier

I *Tabell 2* framgår att bildstenar i Alskog, Gothem och Sproge använts som underdelar till dopfunt eller piscina (avlopp för vigvatten). Dopfuntsunderlag och piscina kan, men behöver inte nödvändigtvis hänga samman. Piscina kan finnas även på andra platser än där dopfunten är placerad. En vanlig placering är vid altarets södra sida som i fallet med stenen från Sproge. Enligt Nylén och Lamm kan detta ha utgjort en renande funktion trots att stenen kan anses vara av E-typ och därmed kristen. De utesluter därmed att man symboliskt velat förnedra stenen, utan snarare att man velat säkra de tidigt omvända kristna människornas salighet som högg denna, för att avtvå den synd som drabbat dem innan de blev omvända. Alternativt ser de en enklare tolkning där kraft helt enkelt velat utvinnas ur det förgångna (Nylén & Lamm 2003: 74). Dessa tolkningar kan mycket väl ha fog för sig och varför skulle det ena heller behöva utesluta det andra?

Fredrik Fåhraeus tar upp problematiken med att ta ställning till vilka stenar som kan ha haft med dop att göra och vilka som kan ha haft med altartjänsten att göra. Han drar sig till slutsatsen att större stenar med en dimension på 1 kvadratmeter sannolikt hört till dopfuntar och mindre till altartjänsten (Fåhraeus 1974: 110).

Oavsett om stenarna fungerat som piscina vid altare eller som dopfunt, är de sammankopplade till utförsel av heligt vatten till vigd jord. Elin Stenqvist skriver om hur dessa bildstenar som fundament har en gränsposition mellan helig mark och pelare/funt. Hon tar intressant nog upp hur det både vid dopfunten och altaret finns kopplingar till passageriter och överskridande av gränser i form av odöpt till döpt och förvandlingen av bröd och vin till Jesu kropp och blod (Stenqvist 2014: 77). I detta sammanhang skulle återbruket kunna tolkas som en process, en kontinuitet mellan den gamla och den nya tron, där de gamla idéerna utgör grunden för de nya.

Bildstenspionjären Sune Lindqvist ställer sig emot åskådningar av detta slag. Han menar att alla olika förekomster av bildstensgrupper i kyrkor i sig, talar för att de medeltida byggmästarna utan minsta tvekan utnyttjade förekomsten av passande stenar på närbelägna gravfält som ren byggsten (Lindqvist 1963: 83). Hur kan han med säkerhet veta detta? Vidare motsäger han sig själv då han i en djupare tolkning kallar återbruket av bildstenar för en förnedring av den gamla tron. Han refererar här till Gutalagen och om hur man där förbjuder åkallan av hedniska gudar och menar att ovan nämnda stenar i Alskog och Gothem i sitt stympade skick som underlag till dopfuntar är ett bevis för detta. Att församlingen tydligt på dessa kunnat se de uppåtvända bilderna menar han, var ett sätt för den katolska kyrkan att ingjuta hos allmänheten ett förakt för allt som påminde om forntiden (Lindqvist 1963: 85 ff.).

Fredrik Fåhraeus anser detta resonemang om att skända den gamla ”övervunna” religionen som överdrivet och menar att stenar funna i kyrkornas romanska kontext huvudsakligen bör anses som bruk av passande byggsten (Fåhraeus 1974: 81). Detta framstår nästan som än märkligare än Lindqvists resonemang, då Fåhraeus själv i början av sin avhandling nämner att funten ur mystisk synpunkt skulle kunna betraktas som kyrkans livmoder (Fåhraeus 1974: 17). Indikerar inte en sådan synpunkt i högsta grad ett meningsfullt, signifikativt återbruk?

Fåhraeus beskriver vidare att den stora sten som funten står på inte bara skulle kunna ha varit själva sinnebilden av den grundsten på vilken Kristus grundat sin kyrka, utan också sinnebilden för själva dopet (Fåhraeus 1974: 17). Alltså är den återbrukade bildstenen som fundament i detta fall sinnebilden av grunden på vilken kyrkan står och även en del av Kristus själv. Skulle detta kunna innebära att man bygger den nya tron på grunden av den gamla tron? Och för att bygga en ny tro borde rimligen människorna kunna ha en stark förståelse för, och föreställning om, hur de gamla idéerna verkade? I så fall kan vi orimligen tala om enbart byggnadstekniskt bruk, eller bruk avsett att förnedra, utan istället se på dessa återanvända bildstenar som en påminnelse av vad den nya tron ersätter. Med ett sådant resonemang skulle återbruket kunna ses som en handling som kunde ge ny kraft åt den nya tron och de nya idéerna.

Men ovanstående resonemang kan också ifrågasättas genom att illustrera ett annat exempel från *Tabell 2*. Bildstenen som där benämns som Gothem 4 är placerad i korgolvet framför och delvis under altaret. Nylén och Lamm kallar denna sten för Särlingen på grund av dess unika bildstenskonst och storleken med en bevarad längd på cirka 325 centimeter (Nylén & Lamm 2003: 48 f.). Denna stora sten, daterad till 700–800-talet, har nöts av prästers fötter i århundraden. Istället för att tolka detta som ett upplyftande av en tidigare tro kan det lika gärna tolkas som om man trampar på den gamla religionen och därmed visar en överlägsenhet av den nya tron. Att stenen delvis ligger under altaret skulle med en sådan syn kunna innebära att man på detta vis sätter sig över den gamla tron. Med en sådan tolkning är detta inte uttryck för en

kontinuitet mellan det gamla och det nya, utan uttryck för en brytning i förhållande till det förkristna samhället.

I *Tabell 2* framgår att bildstenar placerats i tornen som låg i väster, det väderstreck som enligt Pernler var mindre heligt än öster. I Hogrän finns två exempel på bildstenar som omhuggits och inmurats som övre och tredje trappsteg i tornet. Av intresse är att båda dessa stenar av A-typ har vänts med bildsidan nedåt. Skulle dessa exempel kunna indikera ett återbruk endast av passande byggmaterial? Eller är placeringen i kyrkans västligaste del med bildsidan nedåtvänd ett tecken på en överlägsenhet, där den nya tron bryter ner den gamla? Att man har den gamla tron under sig då man vandrat upp i tornet? Eller tvärtom, skulle detta kunna innebära ett införlivande av det förflutna, i tornet som reser sig upp mot Guds himmel?

I detta arbete har återkopplingar gjorts till kyrkornas värdeladdning för att pröva rimligheten i olika tolkningar, i relation till att alla romanska kyrkor på ön var lokala varianter av Jerusalems tempel. Pernler beskriver i detta sammanhang församlingen, människorna som byggstenar i det tempel där Gud bor och hur allt i kyrkan underströk Guds närvaro och kärlek (Pernler 2013: 33). Han påpekar även att man inte får glömma att templet i Jerusalem låg högt och väl synligt, och att helgedomar i Bibeln ofta förknippas med höjden. Kyrkornas torn stärkte intrycket av kyrkan som staden på berget som skulle lysa och vägleda för alla människor och var något som inte fick gömmas undan (Pernler 2013: 31). Med Pernlers beskrivningar i åtanke, av hur allt inom kyrkan blev en medlem i Kristi kropp, hur himmelriket hade landat och allt i kyrkorummet underströk detta, framstår teorier om ett förnedrande av det förflutna aningen långsökta. Det vill säga, om hänsyn tas till åsikten att allt inom kyrkan sågs som byggstenar till Guds tempel.

Frågan kvarstår dock varför bildstenarna i Hogrän blivit återbrukade med bildsidan nedåt. Åtminstone i ljuset av ett förmodat rituellt handlande, uteslutet enbart praktiskt återbruk. Jämför man med Bro kyrka i *Tabell 3* så finns även där två bildstenar av A-typ som återbrukats som trappsteg i tornet. Skillnaden är att de är vända med bildsidan uppåt. Vad innebär detta? Argumentet om förnedring skulle här exempelvis kunna vändas till att återbruket inneburit en positiv handling där bilder från det förflutna blickar uppåt. Skulle detta kunna innebära lokala varianter och skillnader i återbrukets karaktär, och synen på den gamla tron?

5.3. Bildstenar funna i romansk kontext från tidigare kyrka

Nedan följer exempel på bildstenar som återfunnits i resterna av en gammal kyrka som tidigare stått på platsen där en nyare kyrka står. Dessa exempel kommer från Ardre och Bro och utgör intressanta diskussionsämnen i relation till hur olika forskare ser på kristnandeprocessen.

Gun Westholm skriver om övergången mellan asatro och kristendom. Hon menar att ingenting tyder på dramatiska händelser i samband med övergången till kristendom. Tvärtom antyder gravgåvor och skattnedläggningar att hedningar och kristna levde fredligt sida vid sida. Trots att Gutalagen vill låta påskina ett unisont kristnande och enande i syfte att visa på sin styrka som bonderepublik, så visar det arkeologiska materialet snarare på att uttryck för den gamla religionen inte försvann i brådrasket. Tron på, och rädslan för de gamla asagudarna levde kvar i folketro och sedvänjor. Detta kan vara ett skäl till att så många silverskatter inte blev upptagna under tidig kristen tid, eftersom någon äldre släkting kan ha avsett att använda det

undanlagda silvret i Valhall (Westholm 2004: 55). Detta skulle kunna stärka tesen i denna uppsats att de tidigkristna kyrkobyggarna ofta kunde känna till sina förfäder och sitt förflutna, och att man såg på dessa med aktning och vördnad.

I Ardre kyrka har påträffats åtta stycken bildstenar i den tidigare romanska kyrkans golv vilket upptäcktes vid en renovering sommaren 1900. En stor sten av D-typ (troligen 900-tal) låg i golvet samt flera runristade stenfragment av E-typ (förra hälften av 1100-talet). Det visade sig sedan att det förutom D-stenen rörde sig om fyra runmonument tillhörande två olika familjer (Snaedal 2004: 57). Både D-stenen och E-stenarna från Ardre har tydliga ikonografiska kopplingar till asatron såsom Eddadikterna och andra berättelser ur den fornnordiska litteraturen. Exempelvis syns motiv både på runmonumentet och den vikingatida D-stenen från Odens Valhall där hästen Sleipner med sina åtta ben sätter hovarna på alla betänkligheter. Ett av runmonumentet från Ardre kyrka utgörs av kiststenar och kallas för Ardrekistan. Detta monument är tillägnat en kvinna vid namn Ailikn. Kiststenar antas vara resta för just kvinnor och kistformen kan förmodas utgöra en symbolisk representation för hur kvinnor enligt hedniska föreställningar färdades i vagn till dödsriket (Snaedal 2004: 59 f.). Att Ardrekistan är daterad till 1100-talets första hälft innebär alltså att asatron och dess myter trots allt inte helt hade släppt taget om Gotland då man uppförde de första stenkyrkorna.

Enligt Thorgunn Snaedal så vittnar Ardremonumentet om att kampen mellan religionerna inte var avslutad ännu några decennier in på 1100-talet. Intressant nog beskriver hon samma övergångsperiod som Gun Westholm men i ett annat ljus. Medan Westholm framhåller en odramatisk, långsam process, så talar Snaedal om en kamp. Hon syftar delvis till Gutasagan där Botair från Akeback får sin och öns första träkyrka sönderbränd av det rådande hedniska etablissemanget och dess folk (Snaedal 2004: 63). Frågan är om det ena behöver utesluta det andra? Oavsett om Gutasagan skulle kunna sägas vara tillförlitlig angående Botairs äventyr eller inte, så behöver det trots allt inte innebära att man 100-200 år senare när stenkyrkorna byggdes, ville förkasta sitt förflutna och stampa sönder det. Å andra sidan kan det ha funnits nitiska katolska präster som skydde asatron med alla medel, och detta skulle kunna generera ett återbruk av arrogant karaktär.

Ovan har diskuterats en koncentration av sena stenar av E-typ från Ardre. I Bro kyrka i samma tabell finner vi istället en koncentration av tidiga stenar av A-typ. Hur ska detta fogas in i resonemanget som förts genom detta arbete, som syftat till en process, en medveten koppling till människornas förflutna och deras förfäder? Hur kan bildstenar från 400-talet stå för någon form av historiskt arv eller koppling till 1100-talets människor?

Från Bro kyrka kan vi i *Tabell 3* se sex stycken stenar funna i romansk kontext från en på platsen tidigare befintlig kyrka. Fyra av dessa är funna som golvbeläggning eller trappsteg i torn och två är funna som golvbeläggning i långhuset. Av dessa två är den ena bildstenen anmärkningsvärt nog placerad som entrén till kyrkan. Det är alltså första avstampet in i det som Pernler refererar till som ett lokalt Jerusalems tempel. Vad kan ha föranlett kyrkobyggarna att använda sig av en 600-700 år gammal gravsten eller minnessten på detta vis?

Anders Andrén skriver om dessa tidiga bildstenar som påträffats i just romanska kyrkor från 1100- och 1200-talen. Han förmodar att många stenar fortfarande stod kvar på gravfälten fram till denna tid, då de infogades i kyrkorna. I många fall har kyrkorna legat i närheten av mycket stora gravfält, där bildstenarna ursprungligen rests (Andrén 2012: 51). Detta faktum kan länkas till Björn Varenus som menar att bildstenarna var och är ett uttryck för en gutnisk identitet.

Även om traditionen förnyades flera gånger och form och innehåll anpassades och modifierades, kan bildstenarna ses som ett uttryck för det kollektiva minnet och en viktig del i skapandet av den kulturella identiteten *Gutar – Gotlands folk* (Varenius 2012: 48). I detta ljus kanske det inte är så märkligt med en koncentration av tidiga eller sena stenar. Har de stått på gravfälten som utnyttjats kontinuerligt fram till kyrkouppförandet har de ju även varit kända för de som uppförde kyrkorna som gravstenar och därmed som minnen över gutniska förfäder. Exemplet från Bro kyrka kan i detta ljus ses som representationer för en gammal grund att stå på då man bygger ett tempel för den nya tron.

Ännu en forskare som diskuterar kopplingen till det gemensamma förflutna är Michaela Helmbrecht. Hon kopplar Andréns tolkning att bildstenarna synliggjorde gränsen mellan den mänskliga världen och dödsriket, till att de haft samma betydelse efter att de inmurats i kyrkor (Helmbrecht 2012: 89). Det symboliska värdet ligger således enligt Helmbrecht i kopplingarna till det förflutna och döden. Även om kontexterna kan variera och vara komplexa, så konstaterar hon enkelt att bildstenarna knöt samman det förflutna och det nuvarande samtidigt som de levande kunde länkas till de dödas värld. Det är detta, menar hon, som gör bildstenstraditionen unik för Gotland (Helmbrecht 2012: 90). Även i detta ljus framstår bildstenarna som ett uttryck för gotlänningarnas kulturella identitet, oavsett vilken tidsperiod de härrör från.

6. Epilog

Genom att se till bildstenarnas placering och göra återkopplingar till kyrkorummets värdeladdning kan signifikativt, meningsfullt återbruk lyftas fram och belysas ur olika infallsvinklar. I analysen visar uppställningen på att flera bildstenar blivit inmurade på heliga ”hot-spots” och att de använts som delar av kyrkans heligaste föremål. Det blir i detta ljus svårt att se att dessa bildstenar endast skulle ha återbrukats som passande byggmaterial. Det ena behöver dock inte utesluta det andra, då det sannolikt i många fall varit passande att använda bildstenarna som både byggmaterial, och i rituellt syfte med en speciell tanke bakom handlandet.

I de fall där kontexten antyder rituellt återbruk följer så frågan om det varit i ett positivt, upplyftande syfte eller för att bryta ner och skända den gamla tron. I slutdiskussionen har frågor och resonemang kring detta tilldelats olika tolkningar i olika exempel, och resonemangen har vänts upp och ned för att pröva dess rimlighet. Diskussionen pendlar mellan olika synsätt om hur de tidigt kristna människorna kan ha sett på sitt förflutna och sina förfäder. Å ena sidan framstår kyrkobyggandet, manifestationen av kristendomen i sten, som en övergångstid, en kontinuitet där man byggde på den gamla tron och införlivade sina förfäder i den nya tron. Å andra sidan framstår detta manifesterande som en brytpunkt där man inte längre accepterar en tidigare ordning och föraktar den gamla tron.

För att illustrera skillnaderna kan det vara intressant att jämföra två exempel som tilldrar sig utanför Gotland, men som visar på olika förhållningssätt i synen på det förflutna och den gamla tron.

Det första exemplet visar på en spänning mellan den gamla tron och den kristna kyrkan. Ärkebiskopen Unwan i Hamburg-Bremen beordrade på 1000-talet ett totalt förintande av alla hedniska seder och föremål då kyrkorna förnyades (Burström 1996: 27 f.). Att förstöra de gamla heliga monumenten som använts under lång tid utgjorde här ett symboliskt utbrott där man tog ner den gamla tron och förstörde en ordning som inte längre var accepterad. Detta var ett sätt för den nya tron att visa sin överlägsenhet.

Det andra exemplet visar istället på en kontinuitet mellan det gamla och det nya i ett bejakande och införlivande av det förflutna. I övergången till kristen tid i Danmark reste Harald Blåtand en runsten över sina asatroende föräldrar Gorm och Tyra vid landets första träkyrka. Denna sten kallas för Haraldstenen och står tillsammans med en mindre sten rest av Gorm vid Jellinge kyrka mellan två stora hedniska gravhögar. Samtidigt som Harald Blåtand rest stenen till minne av föräldrarna, berättar den om hur Harald enade Danmark och kristnade det danska folket (Bröndsted 1960: 335 ff.). Således ser vi här inte bara hur kristendomen blir statsreligion utan även hur den första kristna kungen på ett synliggörande sätt införlivar sina föräldrar i den nya tron, då stenen samtidigt är rest till deras minne. Detta visar ett exempel där manifestationen av kristendomen på ett positivt sätt lyfter upp det förflutna och frälsar det in i den nya tron.

Förhållningssättet till det förflutna kan ha tätt sig olika på olika platser. Även på den lilla ön Gotland kan förhållningssätten varit olika och resulterat i återbruk av skilda karaktärer. Efter

att ha vridit och vänt på resonemangen i slutdiskussionen visar det sig mycket svårt att kunna fastställa någon vedertagen praktik som skulle peka åt det ena eller andra hållet. Kanske ville man i vissa fall visa att man bröt mot gamla principer, i andra fall att man införlivade det förflutna så att det kunde upptas i en ny ordning.

I denna uppsats har en förhoppning om att kunna lyfta upp ett positivt införlivande av det förflutna genomsyrat arbetsprocessen. Tanken att inlemmandet av bildstenar i kyrkorna skulle kunna innebära ett förkroppsligande av det gamla, en inkarnation av den gamla samhällsorganisationen in i den nya. En tolkning stödd på Pernlers beskrivning av hur de romanska kyrkorna var en lokal variant på Jerusalems tempel, där allting inom dess väggar var värdeladdat. Om församlingen kunde ses som byggstenar i det tempel där Gud bodde, kanske även vissa bildstenar kunde ses på samma sätt?

Försök till att påvisa ett sådant sannolikt, rituellt återbruk har illustrerats genom att ringa in vissa exempel och diskutera dem i det stora sammanhanget. Ett belysande exempel i detta syfte utgör en av bildstenarna i Akebäck som tilldelades en positiv tolkning i slutdiskussionen. Där beskrevs att det bara fanns sex gårdar i socknen som bidrog till kyrkobyggandet och att det inte är orimligt att anta att de som byggde kyrkan kände till förfäder som bott i trakten sedan många generationer tillbaka. Den kristna tron manifesterades i sten, men ännu var denna förändring under process. Att införliva en vikingatida bildsten som altarbord till kyrkans allra heligaste fundament skulle kunna vara ett sätt att även införliva sina förfäder i den nya tron. Detta skulle kunna ses som ett uttryck för kontinuitet mellan det gamla och det nya.

Att betänka ett sådant resonemang kring förfäder och återbruk gör det svårt att föreställa sig att de nya idéerna skulle ha för avsikt att förstöra eller förnedra den gamla tron, utan snarare att de nya idéerna sakta ersatte de gamla i en process över tid. Och för att detta skulle kunna ske måste dessa tidigmedeltida kristna människor rimligtvis ha använt sin fantasi och arbetat med sina föreställningar om hur deras förfäders världsåskådning såg ut. Nya idéer kan ha växt fram ur just denna föreställningsförmåga. Altaret kunde i detta ljus ses som en påminnelse om vad det var den nya tron ersatte. Med andra ord skulle detta exempel kunna ses i ljuset av en mänsklig process där folk kunde återblicka in i sitt förflutna, men initiera det in i en ny tro.

7. Sammanfattning

Den röda tråden i denna uppsats har varit att lyfta fram signifikant, meningsfullt återbruk av bildstenar i kyrkorummet. Den har följt den sedan länge pågående diskussionen inom bildstensforskningen om återbrukets rituella karaktär i egenskap av införlivande eller nedvärderande av den gamla tron. I slutdiskussionen som innefattar möjliga tolkningar och olika exempel från arbetets tre tabeller, jämförd med annan litteratur och forskning, lyfts även kulturella och sociala aspekter fram. Diskussionen rör sig här kring begrepp som identitet, kontinuitet och process, i motsatsförhållande till begrepp som brytpunkt, förstörelse och överlägsenhet.

I och med presentationen av materialet, kopplat till kyrkorummets alltigenom förhärskande Guds närvaro och mysterieladdning, har sannolika exempel på signifikativt, meningsfullt återbruk kunnat lyftas fram. I ljuset av förmodade positiva förhållningssätt. Resonemangen har även vänts upp och ned för att kunna jämföra och nyansera olika tolkningsvarianter.

I de fall där ett betydelsefullt återbruk ansetts som sannolikt, har man ofta i debatten fastnat i uppfattningen att det ena måste utesluta det andra, eller att man velat vinna kraft ur den gamla tron genom att förnedra den. Åsikterna har i de flesta fall pekat åt att understryka hur människor i byggandet och manifesterandet av kristendomen velat förnedra och skända sitt förflutna. Detta blir uppenbart i de få fall där man försökt påvisa ett mer positivt förhållningssätt, då detta inte lyckats definieras som annat än att man lyft fram, eller vunnit kraft ur den gamla tron. I detta arbete har även de positiva möjligheterna lyfts fram och nyanserats. I tolkningen framhålls ett bejakande av människornas kulturella arv som ett sannolikt alternativ till den vanliga förnedringstesens. Efter en inledande neutral analys av tabellerna, har tydliga tecken på signifikativt, medvetet återbruk kunnat ringas in och tillföras en djupare tolkning. Detta har resulterat i tolkningar om att de tidigt kristna kyrkobyggarna kan ha återbrukat vissa bildstenar som en påminnelse om vad det var den nya tron ersatte. En återblick in i människornas förflutna, men initierat in i en ny tro.

Referenser

Andreeff, A. 2012. Arkeologiska utgrävningar av bildstensplatser; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 129-144.

Andrén, A. 2011. *Det medeltida Gotland*. Historiska media. Lund.

Andrén, A. Från solnedgång till solnedgång. En tolkning av de tidiga gotländska bildstenarna; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 49-58.

Brøndsted, Johannes. 1960. *Danmarks Oldtid III. Jernalderen*. Gyldendal. Köpenhamn, Danmark.

Burström, M. 1996. Other Generations' Interpretation and Use of the Past: the Case of the Picture Stones on Gotland. *Current Swedish Archaeology* 4: 21-40.

Böttger-Niedenzu, B. & Niedenzu, A. 1986. Neufunde Gotländischer Bildsteine 1981-1985. *Skandinavisk Zeitschrift für Sprache, literatur und kultur der nordischen Länder* 16: 1-17.

Curman, S. & Roosval, J. 1931. *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland Band I. Bro Setting*. Svenska Bokhandelscentralen AB Stockholm.

Curman, S. & Roosval, J. 1935. *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland Band II. Rute Setting*. Generaltryckeriet, Stockholm.

Curman, S. & Roosval, J. 1942. *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland Band III. Hejde Setting*. Esselte AB Stockholm.

Curman, S. & Roosval, J. 1964. *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland Band IV: 1. Lina Ting*. Esselte AB Stockholm.

Curman, S. & Roosval, J. 1964. *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland Band IV: 2. Kräklinge Ting*. Esselte AB Stockholm.

Fåhraeus, F. 1974. *Dopfuntarna, deras tillhör och placering på Gotland under medeltiden. En inventering*. Akademisk avhandling. Stockholms Universitet.

Helmbrecht, M. 2012. "En mansvärld". Berättande bilder på stenarna i grupp C och D; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 83-90.

Johansen, B. 1997. Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap. *Studies in Archaeology* 14: 206-223.

Karnell, M.H. 2012. (red.). *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Fornsalens förlag, Gotlands Museum.

- Kitzler Åhfeldt, L. Källström, M. Widerström, P. 2012. Inledning; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 6-9.
- Lagerlöf, E. & Svahnström, G. 1991. *Gotlands Kyrkor*. 4. Uppl. 1991. Stockholm.
- Lamm, J.P. 2012. Gotländsk bildstensforskning. Föregångsmännen och deras efterträdare; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 23-32.
- Lindqvist, S. 1964. *Forngutniska altaren och därtill knutna studier*. Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet. Almqvist & Wiksell.
- Lindqvist, S. 1941. *Gotlands Bildsteine I*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- Lindqvist, S. 1942. *Gotlands Bildsteine II*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- Nilsson, B. 1994. *Kvinnor, män och barn på medeltida begravningsplatser*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer. 3. Uppsala.
- Nylén, E. & Lamm, J.P. 2003. *Bildstenar*. 3. Uppl. 2003. Stockholm.
- Pernler, S-E. 2013. Att bygga och namnge ett tempel; I *Kyrka och tro på medeltidens Gotland*. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum, s. 29-42.
- Rundkvist, M. 2012. Återbruket av bildstenar på Gotland före de första stenkyrkorna, med en typologi för bildstenarnas yttre former; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 145-160.
- Snaedal, T. 2004. Ailikns vagn och Odens kämpar. Om Ardremonumentens bildvärld; I *Gotland Vikingaön*. Westholm, G. (red.). Läns museet på Gotland. Årgång 76, s. 46-56.
- Stenqvist, E. 2014. *Små vågformade bildstenar: lika men ändå så olika. Nya perspektiv på järnålderns gotländska bildstenar klassificerade som bildstenar*. Masteruppsats i arkeologi. Stockholms Universitet.
- Stobaeus, P. 2013. Gotlands kristnande enligt Gutasagan; I *Kyrka och tro på medeltidens Gotland*. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum, s. 19-28.
- Theliander, C. 2013. Inledning; I *Kyrka och tro på medeltidens Gotland*. Fornsalens Förlag, Gotlands Museum, s. 7-9.
- Thunmark-Nylén, L. 2006. *Die Wikingerzeit Gotlands III*, 1-2. Text. Stockholm, s. 508, 583.
- Varenius, B. 2012. Bildstenar som en öppning till järnålderssamhället; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 41-48.

Von Corswant, E. 1973. Artikel i *Gotlands Allehanda*, 1973-12-10.

Westholm, G. 2004. Att välja himmel; I *Gotland Vikingaön*. Westholm, G. (red.). Länsmuseet på Gotland. Årgång 76, s. 46-56.

Widerström, P. 2012. Att vända på varje sten; I *Gotlands Bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare*. Karnell, M.H. (red.). Fornsalens förlag, Gotlands Museum, s. 33-40.

Öhrman, R. 2000. *Gotlands Fornsal. Bildstenar*. Gotlands Fornsals förlag, Visby, s. 1-2.

Elektroniska källor:

Bildstensdatabasen.

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/search.raa>

Bilder:

Figur 1. Sune Lindqvists indelning av bildstenar i huvudgrupperna A-E. Andreeff, A. 2007. *Gotlandic Picture Stones, Hybridity and Material Culture; I Encounters/ Materialities/ Confrontations. Archaeologies of Social Space and Interaction*. Cornell, P. & Fahlander, F. (red.) Cambridge Scholars Press, s. 242-258.

Figur 2. Akebäck kyrka. Tornet i väster, följt av långhus, kor och absiden i öster (längst till höger på bilden). Källa: Wikipedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Akebaecks-kyrka-Gotland-L-S.jpg>. Hämtat den 27 Maj 2016.

Figur 3. Akebäck kyrka interiör. Bild från långhuset i väster. Längst bort, i mitten av bilden, syns altaret i absiden. Källa: Wikipedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Akebaecks-kyrka-Gotland-i-LK.jpg>. Hämtat den 27 Maj 2016.

Bilaga 1:

Förteckning över gotländska kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier

R= Romansk Ö= Övergångsfas

Kyrkor A-Ö	Absid	Kor	Långhus	Torn
Akebäck	R	R	R	R
Ala		R	R	R
Alskog			R	R
Alva	R	R	R	
Anga	R	R	R	R
Ardre				R
Atlingbo	R	R		
Bara		R	R	R
Barlingbo		R		Ö
Björke		R		
Boge				
Bro				R
Bunge				R
Burs			R	R
Buttle		R	R	R
Bäl		R		
Dalhem				
Eke		R	R	
Ekeby				R
Eksta			R	R
Elinghem		R	R	
Endre		R		R
Eskelhem			R	R
Etelhem				R
Fardhem	R	R	R	R
Fide		R	R	R
Fleringe		R	R	R
Fole				R
Follingbo			R	R
Fröjel			R	R
Fårö				
Gammelgarn				R
Gann		R	R	R
Ganthen	R	R	R	R
Garde			R	R
Gerum	R	R		
Gothem	R	R		
Grötlingbo				R
Guldrupe			R	R
Hablingbo				R
Hall		Ö	Ö	Ö
Halla			R	R
Hamra				
Hangvar		R		R
Havdhem	R	R	R	

Förteckning över gotländska kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier

R= Romansk Ö= Övergångsfas

Kyrkor A-Ö	Absid	Kor	Långhus	Torn
Hejde			R	R
Hejdeby		R	R	
Hejnum				R
Hellvi				R
Hemse	R	R	R	
Hogrån				R
Hörsne				R
Klinte				R
Kräklingbo		R		
Källunge			R	R
Lau			R	
Levide	R	R	R	R
Linde	R	R	R	R
Lojsta		R	R	
Lokrume				
Lummelunda			R	R
Lye			R	R
Lärbro				
Martebo				R
Mästerby	R	R	R	R
Norrlanda				R
När				
Näs				
Othem				
Roma				
Rone				
Rute				
Sanda				
Silte				
Sjonhem				R
Slite				
Sproge	R	R	R	
Stenkumla				R
Stenkyrka				
Stånga	R	R		
Sundre		R	R	R
Tingstäde			R	
Tofta				R
Träkumla				
Vall	R	R	R	
Vallstena			R	R
Vamlingbo				
Viklau		R	R	R
Vänge				R
Väskinde				
Västergarn				

Förteckning över gotländska kyrkor med bevarade romanska byggnadspartier

Kyrkor A-Ö	Absid	Kor	Långhus	Torn
Västergarn	R	R	R	R
Ruinkyrka				
Västerhejde	R	R	R	R
Väte				
Öja		R		
Östergarn				
Tabell utförd av Jeremy Hardy 2016.				

Bilaga 2: Bildexempel på romansk kyrka

Figur 2. Akebäck kyrka. Tornet i väster, följt av långhus, kor och absiden i öster (längst till höger på bilden).
Källa: Wikipedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Akebaecks-kyrka-Gotland-L-S.jpg>.

Figur 3. Akebäck kyrka interiör. Bild från långhuset i väster. Längst bort, i mitten av bilden, syns altaret i absiden. Källa: Wikipedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Akebaecks-kyrka-Gotland-i-LK.jpg>.